

Amandus Adamson piiskop Platoni mälestuse jäädvustajana

Juta Kivimäe*

Tallinna Issanda Muutmise peakirikus Suur-Kloostri tänaval on Eesti esimese kristliku pühaku piiskopmärter Platoni (kodanikunimega Paul Kulbusch, 13. juuli 1869–14. jaanuar 1919) haua kohal dolomiidist ja pronksist sarkofaag ja kiriku õuel mälestussammas tema büstiga. Mõlema kunstiteose autor on Eesti kultuuriteadvuses tänini skulptor Amandus Adamson (1855–1929).¹ Ka Amandus Adamsoni ühes kõige subtiilsemas loomingukäsitluses, Tiina Nurga monograafias on Adamsoni teoste kronoloogilises loetelus kinnitatud kujuri autorlust nii piiskop Platoni büsti (1920) kui hauamonumendi (1921–1922) suhtes Tallinna Issanda Muutmise peakirikus.² Üllatavalt ei käsitlenud neid kaht mälestusteost Amandus Adamsoni hilisloomingust Hanno Kompus, kelle artikkel Eesti Kunstimuuseumi Aastaraamatus 1931. aastal on koostatud üsna varsti pärast kunstniku lahkumist peetud mälestusõhtul, 1930. aasta sügisel.³ Kompus tugines oma ettekandes ja kirjutises suuresti Amandus Adamsoni lese Eugenie Adamsoni mälestustele,⁴ mis olid alles värsked, ent lesk ei pidanud vajalikuks skulptori suhteid Eesti apostlik-õigeuskliku kirikuga valgustada. Ehk kuulus abikaasa töö Issandamuutmise kirikule tema silmis nende mõningate teostumata jäänud ja autorile palju kurvastust valmistanud tööde hulka, mille puhul alati kergesti vaimustuv ja heauskne Adamson oli jõudnud talle esitatud tellimustööd modelleerida, ent tellijail (see märkus kehtib mõningate Vabadussõja monumentide ja nende osiste kohta), kes polnud oma soove ilmselt tõsiselt läbi mõelnud, ei leidnudki raha tööde materjalise teostamiseks.

Mingit põhjalikumat käsitlust piiskop Platoni mälestusmärkidest senises Adamsoni bibliograafias kahjuks ei esine. Seda olekski olnud Nõukogude perioodi kunstiajaloo käsitlustes väga raske kui mitte võimatu esitada, sest piiskop Platon oli punavõimu ohver. Tegemist on kurikuulsal Eesti Töörahva Kommuuni Tartumaa kontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjoni korraldatud Tartu Krediidikassa keldris toime pandud massimõrva ohvrile pühendatud mälestusteostega. Mälestusteostest Tartus, kus kuritegu toimus, võis hakata mõtlema alles vabas Eestis. Tänapäeval tähistab mõrvapaika 2011. aastal paigaldatud mälestustahvel Kompanii tänav 3 maja seinal. 2003. aastal pandi hoone seinal skulptor Tõnis Paberiti valmistatud piiskop Platoni pronksbareljeef. Kahjuks ei puuduta piiskop Platoni mälestusteoseid oma 2006. aastal ilmunud monograafilises albumis ka kauaaegne Eesti Kunstimuuseumi skulptuurikogu hoidja ja mitme skulptuurialase monograafia autor Heini Paas, kes keskendub oma teoses rohkem vahetult Eesti Kunstimuuseumi kollektsioonis leiduvale Amandus Adamsoni loomingule.⁵

* Juta Kivimäe (1952), MA, Eesti Kunstimuuseum, Valge 1, 10127 Tallinn, EKM skulptuurikogu juhataja, juta.kivimae@ekm.ee

¹ Vt. nt.: Piiskopmärter Platon. – Tartu Postimees, 07.10.2016.

² T. Nurk. Amandus Adamson 1855–1929. Eesti NSV Kunst. Tallinn, 1959, lk. 88.

³ H. Kompus. Amandus Adamsoni loomingu lõppjärg. Eesti Kunstimuuseumi Aastaraamat I. Tallinn, 1931, lk. 109–120.

⁴ Samas, lk. 120.

⁵ H. Paas. Amandus Adamson 1855–1929. Eesti Kunstimuuseum. Tallinn, 2006.

Piiskop Platoni näol oli tegemist noores Eesti Vabariigis erandlikult silmapaistva religioosse isiksuse ja juhtfiguuriga. Ta oli esimene eesti rahvusest piiskop, kes küll jõudis oma ametipostil töötada vaid aasta aega, ent tänu silmapaistvale erialasele haritusele ning organisatoorsele võimele asus ta sõna otseses mõttes Eesti Vabariigi loomise esimestel päevadel aktiivselt üles ehitama Eesti apostlik-õigeuskliku kiriku kaasaegset ja iseseisvale riigile kohast seadusloomet, kirikuhierarhia struktuuri ning muud kirikuorganisatsioonile vajalikku, olles kontaktis nii Eesti Vabariigi juhtorganite kui ka peaaegu kõigi apostlik-õigeusu kogudustega Eestis.

Senine Peterburi Püha Issidori eesti koguduse esipreester Platon valiti Tallinna vikaarpiiskopiks 1917. aasta lõpus. Piiskopiks pühitsemine toimus 13. jaanuaril 1918 (vkj 31. detsembril 1917) Tallinnas Aleksander Nevski katedraalis. Lisaks Eesti alade vikaarpiiskopkonna juhtimisele oli Platon aastatel 1918–1919 ka Riia ja Miitavi piiskopi kohusetäitja.⁶ Kaks kuud hiljem okupeerisid Saksa väed Eesti. Liikudes aasta jooksul peaaegu kõigis Eesti apostlik-õigeusu kogudustes, saabus ta 1918. aasta kevadel Tartusse, täites siin hilissügiseni kirikujuhi ülesandeid, ning võttis 17. ja 24. novembril osa Eesti Maapäeva tööst Tallinnas. Pärast jõule oli piiskopil plaan Riiga sõita, kuid teel sinna haigestus ta kopsupõletikku ja jäi Tartusse. 21. detsembril vallutas Punaarmee Tartu. 14. jaanuaril, vaid mõni tund enne Tartu vabastamist Julius Kuperjanovi väeosa poolt hukati piiskop Platon koos kaaskannatajatega Tartu Krediidkassa keldris.⁷

Peaaegu vahetult pärast veretöö avastamist ja rahvusvahelist teavitamist piiskop Platoni, ülempreestrite Nikolai Bežanitski ja Mihhail Bleivega (kõik kolm on kanoniseeritud kristlikeks pühakuteks), kahe luteri pastori Gotthilft Traugott Hahni ja Moritzi ja Wilhelm Paul Schwartzi ning veel 14 isiku hukkamisest alustati piiskopkonna algatusel läbirääkimisi hukunute mälestuse jäädvustamiseks.

Konstantin Päts, kes 1919. aastal oli Eesti Ajutise Valitsuse peaminister, kuulus usutunnistusel Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kogudusse, tema vend preester Nikolai Päts oli aastail 1919–1931 Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Sinodi (kirikuvalitsuse) abiesimees, kelle otsustusvaldkonda kuulus paljude muude oluliste küsimuste kõrval ka piiskop Platoni mälestuse jäädvustamine. Nii on dateeritud juba 1919. aasta veebruaris (Eesti Ajutise Valitsuse sissetulnud kirjane registreeritud 14.05.1919) Eesti Piiskopkonna nõukogu palvekiri valitsusele piiskop Platoni mälestussamba ehitamise asjus, millele on kirjutatud tollase peaministri Konstantin Pätsi resolutsioon 19.02.1919: A.W. Kuni Asutava Kogu kokkutulekuni edasi lükata.⁸ Samas ei olnud noorel vabariigil otsekohe majanduslikke võimalusi märterpiiskopi mälestuse jäädvustamise konkreetseks äraotsustamiseks ja nii loemegi sellekohasest kirjavahetusest piiskopkonna ja valitsuse vahel juba 6. juunil 1919 tehtud otsusest valitsuse koosolekul, kus haridusministrile teatatakse, et koosolek „tunnistas Eesti piiskopkonna ettepaneku piiskop Platoni hauaehituse asjus ja sellekohase krediidi nõudmise enneaegseks“.⁹

Samal ajal korraldati piiskop Platoni ümbermatmine Tartu Jumalaema Uinumise kirkust Tallinna Issanda Muutmise peakirikusse ja kõik sellega seonduv laiu rahvamasse kaasava tõeliselt suurejoonelise üleriikliku üritusena. Võib kindlalt väita, et see matus otse kirikuruumi, mis oli küll varasematel sajanditel olnud tavapärane, oli pika perioodi vältel ainus ja viimane selletaoline kogu Eestis. Kirikuruumi matmine keelati Venemaa territooriumil Senati ukasiga 1772. aastal nakkushaiguste leviku tõkestamiseks, ent teadupärast maeti Lääne-Eestis ajuti kirikute hauakambritesse veel 19. sajandil.

⁶ Kirjutises on tuginetud kronoloogiale Vadim Rebase bakalaureusetöös „Piiskopmärter Platon“. Tartu Ülikooli usuteaduskond, kirikuloo õppetool. Tartu, 1916.

⁷ K. Luhamets. Massimõrv Tartu Krediidkassa keldris 14. jaanuaril 1919. a. OÜ Pauluse Raamatupood. 2015; vt. ka A. Sarapik. Piiskop Platon oli Eesti Riikluse kujundamise üks alussammastest. – Postimees, 18.01.2018.

⁸ RA, ERA. 31.1.176, l. 38–39.

⁹ RA, ERA. 31.1.176, l. 42.

Pärast Tartu Krediidikassa ohvrite tuvastamist ja uurimist Tartu Ülikooli anatoomikumis viidi piiskop Platon tema peatuspaika Tartus Magasini tänav 1, kus ta riietati piiskopina ja Eesti apostlik-õigeusu preestrid pidasid tema juures surnuvalvet kuni leinatalituseni. Piiskop Platoni ja tema kaasohvrite, ülempreester Nikolai Bežanitski ja ülempreester Mihhail Bleive leinatalitus peeti Tartus Jumalaema Uinumise kirikus 18. jaanuaril. Eesti valitsus andis korralduse piiskop Platoni samasse kirikusse maetud keha ekshumeerida ning tuua pealinna. Teel raudteejaamast Tallinna Issanda Muutmise peakirikusse, kus piiskop oli pidanud oma esimese ja viimase esikarjase liturgia, seisid Eesti sõdurid mõlemal pool teed auvalves. Matuserongile järgnesid kolm orkestrit. Mälestuslehel olid ära toodud sõnad: „Ma olen head võitlemist võidelnud, ma olen oma jooksmise lõpetanud, ma olen usu säilitanud! Nüüd on minule talle pandud õiguse pärg, mille Issand, õige kohtumõistja, mulle annab tol päeval, aga mitte ainult minule, vaid ka kõigile, kes armastavad ta ilmumist.“ (2. Timoteuse 4.7-8)

Liturgia ja hingepalve pidasid ülempreester Karp Tiisik, preestrid Anton Laar, Martin Viik, Johann Paavel, Nikolai Päts, diakon Joann Ümarik ja teised. Piiskop Platoni ümbermatmine Tallinna Issanda Muutmise peakirikusse kujunes üheks esimeseks oikumeeniliseks kristlikuks teenistuseks. Luteriusu kirikut esindasid pastorid Wilhelm Eugen Leonhard Kentmann ja Aleksander Mohrfeldt (pärast 1936. aastat Mäevälja). Rahva nõudmisel ei maetud kirstu enne kui järgmisel pühapäeval. Sellele eelneval nädalal peeti Issanda Muutmise peakirikus iga päev liturgia ja hingepalve.¹⁰ Kiriku õuele oli auvahtkonnana üles rivistatud merekadettide rood. Ühelt poolt võidi veel karta provokatsioonilisi üritusi või lausa vägivalda, teisalt rõhutati riikliku matusetalitusega piiskopi erandlikke teeneid Eesti Vabariigi ees. Kirstu kandsid kirikusse Asutava Kogu liikmed ning osavõtt kirikus toimuvast oli võimalik vaid spetsiaalsete lubatähtedega, mis välistas rahvatulva kiriku sees, nii et teenistusel said viibida ka Asutava Kogu ja Vabariigi valitsuse liikmed ning välisriikide esindajad.¹¹

Kohe 1920. aastate algusest alustas Eesti apostlik-õigeusu kirik annetuste kogumist piiskop Platoni mälestusmärgi jaoks. Nii trükiti korduvalt mälestusteenistuste laululehti, mille tulu läks piiskopi haua tulevaseks kaunistamiseks. Ajakirjanduses teatati, et mälestussamba kavandi valmistajaks on valitud Amandus Adamson, kelle kavandite läbivaatamiseks „on walitud kunstnikkude komisjon“, samuti kordus ajakirjanduses riigivanema käsutuses olevatest summadest mälestusmärgi heaks määratud konkreetne summa 200 000 marka.¹²

Mälestussammas Amandus Adamsoni pronksbüstiga paigutati Tallinna Issanda Muutmise peakiriku esisele väikesele platsile siiski alles 1929. aastal. Piiskop Platoni on mälestatud samas kirikus alati tema surmapäeval, 14. jaanuaril, ent mälestussamba avamiseks valiti pühapäev, 13. jaanuar, et võimalikult paljud saaksid teenistusel osaleda. Mälestussamba avas suurima pidulikkusega tollane metropoliit Aleksander (kodanikunimega Aleksander Paulus).¹³

Mälestussammas rinnakujuga avati Amandus Adamsoni viimasel eluaastal ja ilmselt ei olnudki piiskop Platoni büst algselt mõeldud eraldi mälestussambale, vaid oli kavandatud hiljem kirikusse piiskopi hauale paigutatud baroksete kaunistustega sarkofaagi päitsisse. Sinodi kirjavahetusekaustas (RA, ERA.1655.3.350) leidub tihedas masinakirjas allkirjata dokument, mille on arvatavasti koostanud sinodi asjaajaja seoses Adamsoni surma järel teisele kunstnikule Leonhard Pruulile antud tellimusega kavandada ja teostada sarkofaag kõigi dolomiidist ja pronksist osistega.¹⁴

Ilmselt oli tekkinud vajadus jätta tulevastele põlvedele kinnitus Amandus Adamsoni

¹⁰ <http://www.orthodoxa.org/EE/OrthodoxieEE/saints/PlatonEE.htm>

¹¹ Tallinna Teataja, 11.03.1920, nr. 57.

¹² Päevaleht, 20.01.1923; Sakala, 06.08.1925; Kaja, 02.08.1925 jm.

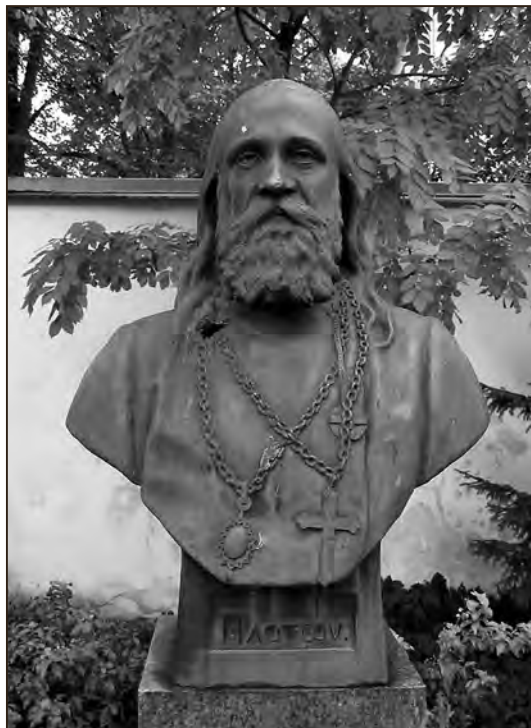
¹³ Mälestussammas piiskopile. – Võru Teataja, 15.01.1929; Mälestussammas piiskop Platonile. Avatakse homme Tallinnas. – Kaja, 12.01. 1929

¹⁴ Rikkalikult materjali Sinodi kirjavahetusest Leonhard Pruuliga asub samas Riigiarhiivi toimikus RA, ERA.1655.3, l. 350.

autorsuse kohta: „Esialgse hauakaunistuse kavandi seadis kokku kad. kunstnik prof. Adamson. Et aga nimetatud kavand osutus teostamiseks liiga kalliks ja kad. Piiskopi valatud rinnakuju ei vastanud kavandile, siis tarvitati see rinnakuju mälestussambale, mis püstitatud 1929. a. Tallinna Issanda Muutmise peakiriku esisele platsile [– –].¹⁵ Võimalik ka, et juba vananeval Adamsonil ei olnud piisavalt aega ega energiat tegeleda piiskop Platoni mälestusmärgi tellimuse üksikasjadega ega muuta Sinodi nõudmistele vastavalt oma kavandeid, sest peaaegu samal ajal Sinodi tellimusega 1921. aastal tekkis Tartu Pauluse kiriku kogudusel eesotsas pastor Arnold Habichtiga soov kaunistada tollase Eesti kõige uuema ja ainsa juugendstiilis luterliku kiriku interjööri skulptuurse altarigrupiga. Läbivalt konservatiivse maitse-eelistusega kirikunõukogu eelistas autorina näha üht esimestest professionaalsetest eesti skulptoritest Amandus Adamsoni. Just Adamson pakkus välja ka tulevase altarigrupi motiivi „Tulge minu juurde, kes te vaevatud ja koormatud olete“, kus Kristus Maarja Magdaleena ja Jeeriku pimedada mehega kehastab inimkonna vaimseid ja füüsilisi kannatusi ning neile usu läbi tulevat leevendust. 1922. aasta lõpuks oligi Adamsonil valminud kolme figuuriga 3,5 meetri kõrgune valgest Carrara marmorist altarigrupp, mis jõudis detsembris põhiliselt välja raiutuna Tartusse kohapeal viimistlemiseks.¹⁶

Ilmselt modelleeris Amandus Adamson piiskop Platoni rinnakuju juba aastal 1920. Büstil leidub tema signatuur: „A. Adamson Baltiski 1920“. Autori loodud büsti esiosa all oleval soklil, eenduva rinnaosa all on piiskopi slaavi tähtedega nimekuju: ПЛАТООВ. Kaks liitunud o-tähte moodustavad aegruumi lõpmatuse sümboli.

Büsti teostamisel on järgitud ideed kujutada piiskop Platoni teadlikult oma martüüriumile vastu astuva täies elujõus vaimulikuna. Munkpreestriks pühitsetud piiskop on paljapäi ja piiskopimantlita, mustas kõrge kaelusega rüüs rinnaristi ja piiskopi ametiraha panagiaga (rinnal kantav ikoon), mille järgi väidetavalt tema hukkamisel moonutatud keha ära tuntigi. Tema kaelusele on kinnitatud sealt alla rippuv ristikujutisega ümarmedaljon, Peterburi Vaimuliku Akadeemia lõpetanu märk. Tema silmavaade ja peahoiak on modelleeritud psühholoogiliselt mõjusana, vastavalt kaaskannatajate kirjeldusele, mille kohaselt oli piiskop 12 päeva kestnud vangistuse lõpul teadlik teda peagi ootavast hukkamisest. Ta palus kaasvangidel anda õigeusklikele edasi tema õnnistussõnad ning luges meeled kindlalt kaasas olevat kreeka keelset evangeeliumi. Piiskopi näoilme on selginud ning ta silmad vaatavad talle juba avanevat ülemaisust. Portreebüsti meenutab oma hingestatuselt Adamsoni 1922. aastal loodud Kristuse kuju portreeosa Tartu Pauluse kiriku altarigrupis. Täna on selle portreeosast kahjuks alles vaid fotod, ent Eesti Kunstimuseumi skulptuurikogus on säilinud A. Adamsoni väikeseformaadiline 1922. aastasse

Piiskop Platoni mälestussammas. Foto: Eero Kangor, Tallinna Linna Planeerimise Ameti muinsuskaitse osakond

¹⁵ RA, ERA.1655.3.350, l. 12.

¹⁶ J. Pert. Amandus Adamson. Eesti mineviku suurkujur. Tallinn, 1939, lk. 33–34.

Piiskop Platoni sarkofaag. Foto: Rahvusarhiiv

tasse sinna pesa ehitavad ning oma laulu ja elava liikumisega kogudust röömustavad.

Piiskop Platoni hauakaunistus, sarkofaag, oli samuti Amandus Adamsoni kavandatud juba kahekümnendate aastate algul, ent mingitel põhjustel ei leidnud Sinod kavandite teostamiseks kümmekonna aasta jooksul võimalusi. Kahjuks pole siinkirjutajal Adamsoni ja kirikuvallitsuse sellekohast kirjavahetust senini õnnestunud leida. Küll aga on sarkofaagi rikkalik barokne ornamentika, sarkofaagi ümbritsevad reljeefsed keerubite peakesed ja akantusemotiivid ning pronkspanusena kavandatud piiskopimantli, peakatte, piiskopikepi ja martüüriumi märkiva kibivitsaoksas paisutatud rikkalik kooslus omane just Adamsoni käsitlusele. Ilmselt oligi piiskopi pronksbüsti, mis täna asub kiriku õuel mälestussambal, algselt mõeldud sarkofaagi päitsiossa välimiste rikkalikult figuraalse kõrgreljeefiga kaunistatud ja sisemiste lihtsatele dooria sammastele sarnanevale toetuval osale, olles ümbritsetud kahest omakorda lehtornamendiga pealistanud voluudist. Nüüd seisab selle asemel kahele dooria sammast meenutavale sambakesele toetuval eenduval karniisil lühike ümara ülaosaga tõmp kannelüüridega sambake, mis kannab voluutidega ümarvormi ja sellest välja kasvavat apostlik-õigeusu risti.

Miks asuti sarkofaagi teostajat otsima alles pärast Amandus Adamsoni surma, ei olegi täpselt teada. Peaaegu kogu mahukas Sinodi kirjavahetus piiskop Platoni hauatähise teostamise asjus toimub 1930.–1931. aastal Riigi Kunsttööstuskooli skulptuuriosakonna juhatajana tööle võetud Leonhard Pruuliga, kes oli pärast sama kooli lõpetamist 1923. aastal täiendanud end Budapesti kunstikoolis ja Zürichis Otto Münchi (1885–1965) ehitusskulptuuri ateljees.¹⁷ Leonhard Florentin Pruul (1901–1984) töötas kunsttööstuskoolis 1935. aastani, ent ei kujunenud Eesti kunstiavallikkuses tuntud iseseisvaks skulptoriks. Ilmselt keskendus ta arhitektuu-

dateeritud kipsis teostatud Kristuse pea. See on esialgne kavand Pauluse kiriku marmorist Kristusele, mis muidugi on tunduvalt enam stiliseeritud kui piiskop Platoni fotode järgi valminud ja portreeiliselt sarnane büst.

Poleeritud punasest graniidist arhitektoon moodustab portreebüstiga õnnestunud terviku. Graniitsamba tellisid Soomest ja rahastasid üliõpilasselts Põhjala vilistlased. Ka piiskop Platon (Paul Kulbusch) oli olnud üks 1884. aastal Peterburis asutatud nii mees- kui ka naisüliõpilasi ühendava rahvuslik-demokraatliku põhikirjaga eesti üliõpilasorganisatsiooni varaseid liikmeid. Põhjala olemus erines kõigest muudest tollastest üliõpilasühendustest, millest mõningad jäljendasid baltisaksa üliõpilaste korporatsioone.¹⁷

Teise maailmasõja ajal sai mälestussammas Vene lennuväe rünnakus kannatada ning kannab tänini sõjategevuse jälgi. Samas on mälestussamba büstiosas asuva avause ja varjupaiga avastanud väikelinnud, kes aastast aas-

¹⁷ Kaja, 12.01.1939; Waba Maa, 15.01.1929 jm.

¹⁸ Eesti Kunsttööstuskool 1914–1940. Eesti Kunstiakadeemia toimetised. Tallinn, 2004, lk. 52.

ridekoratsioonide teostamisele, näiteks on ta loonud Oru lossi muusikasalongi seinakaunistused.¹⁹ On vägagi tõenäoline, et L. Pruul võttis Sinodi tellimuse vastu ning kasutas küllaltki nõudliku tellimuse teostamiseks siiski Sinodi käsutuses olevaid Amandus Adamsoni kavandeid. Sama kinnitab ka juba eespool mainitud allkirjata dokument pealkirjaga „Piiskop Platoni sarkofaag (hauakaunistus)“ kirjavahetuse kaustas: „Kavatsus ehitada esimese Eesti Piiskop Platoni hauale vastav kaunistus tekkis juba kohe pärast tema surma. Esialgse hauakaunistuse kavandi seadis kokku kad. Prof. Adamson. Et aga nimetatud

Nimeplaat piiskop Platoni hauamonumendil. Foto: Eero Kangor, Tallinna Linna Planeerimise Ameti muinsuskaitse osakond

kavand osutus teostamiseks liiga kalliks [– –] kohalikkude kunstnikkude poolt töötati välja uus kavand, mille aluseks võeti osalt ka prof. Adamsoni kavand. Sarkofaagi ehitas täiendatud kavandi järele Riigi Kunsttööstuse kooli arhitektuurkujur L. Pruul – 4500 krooni eest. Hauakaunistus pühitseti pidulikult 18.01.1931. a.²⁰

29.01.1931 on L. Pruul esitanud Sinodile üksikasjaliku aruande talle usaldatud summade sihipärasest kasutamisest, millest selguvad sarkofaagi valmimise küllaltki suured tehnilised kulud (pronksivalu, kiviraiumine, pronksi patineerimine, kuldamistööd, kõikvõimalike abiliste tasud ja transpordikulud). Teostajale endale jääb rohkem kui üheksa kuu pikkuse töö tasuna 750 krooni.²¹ Pruul palub Sinodil katta vundamendi valamisel ja pronksosade valmistamisel tekkinud lisakulu 300 krooni, mis ka rahuldatakse.²²

Ilmselt kavandas Amandus Adamson sarkofaagi materjalina marmorit, mis esines tema loomingus mitmetel puhkudel. Pärast Esimest maailmasõda oli ta korduvalt viibinud Itaalias Carrara marmorikarjäärides, kus ka suuremate mõõtmetega marmoripangad ja täielikult või osaliselt välja töötatud teosed toimetati oskuslikult sihtkohta viivale transpordile. Sinodi käsutuses olevad summad aga ilmselt marmori kasutamist ei võimaldanud.

27. mail 1930 kirjutab siis juba sarkofaagi teostajaks värvatud Leonhard Pruul enne lepingu sõlmimist Sinodile, esitades oma kalkulatsiooni ning võimaliku tellimuse valmimisaja (kirjapilt samaks jäetud): „Arvestades Teie käsutuses oleva rahasummaga, võib kõne alla tulla kivisortidest ainult nn. Saaremaa marmor, oma hinna, vastupidavuse kui ka valmistamise kulude suhtes. Kõik teised kivisordid, nagu graniit, Wasalemma marmor ehk koguniste eht marmor ei saa kaalumise alla tulla, sest siis tõuseksid valmistamise kulud kaugelt üle miljoni sendi. Kokkuarvatud kalkulatsiooni järgi tuleks Saaremaa kivist valmistatud sammaks maksma 4500 krooni (450 000 senti), milline hind oleks võimalikult madalalt võetud, millega veel teha võib. Sammas, alusplaat ja fassaad tuleksid kivist, raiutud ornamentidega, mantel, peakate, kepp ja fassaadil olev rist bronks valatised, kirstu päitses kahe sambakese vahel tuleks bronksplaat sünni suremise nimetähtedega.“²³ Samas on antud ka alusplaadi, kirstuosa ja fassaadi-

¹⁹ EKM fotokogu, EKM j. 59402 FK 3028.

²⁰ RA, ERA.1655.3.350, l. 12.

²¹ RA, ERA.1655.3.350, l. 10.

²² Samas.

²³ Samas, l. 3.

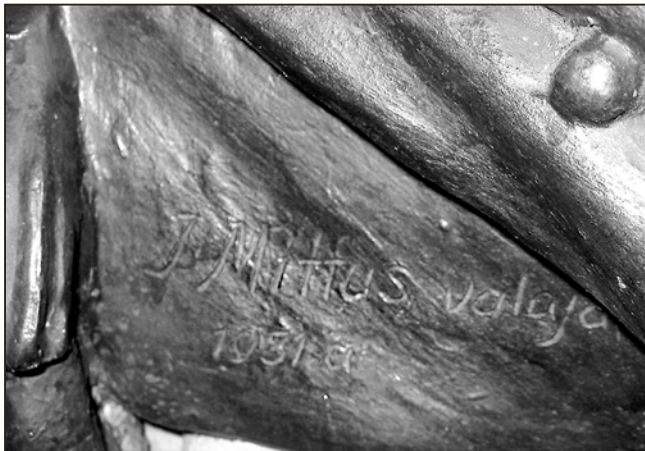
kaunistuse mõõdud ning Pruul pakub välja võimaliku valmimistähtajana 1931. aasta jaanuari, mis sobis ka Sinodi kavatsustega.²⁴ Leping 4500 krooni ulatuses sõlmitakse Leonhard Pruuliga 20. juulil 1930. aastal ning selle kohaselt tuleb töövõtjal endal tellida detailsed joonised ja mudel, tööde lõppedes aga läheb kogu dokumentatsioon koos kavanditega Sinodi käsutusse.²⁵

Sinodi komisjoni akt töö vastuvõtmise kohta kannab kuupäeva 15. jaanuar 1931, nii et mahukas töö lõpetati kokkulepitud tähtajal.²⁶ Kahjuks pole ei Amandus Adamsoni ega Leonhard Pruuli kavandeid tänaseni leitud.

Võimalusi kavandite kaotsiminekuks oli Eesti 20. sajandi äärmiselt rahutu ajaloo tõttu mitmeid. On võimalik, et mingid materjalid leidsid Amandus Adamsoni väikeses majamuuseumis, tema elumaja hävimisel alles jäänud suveateljees Paldiskis, kus praegu töötab väga heas seisukorras isikumuuseum. Majamuuseum, mis oluliste militaarojektide tõttu asus Eesti tavakodanikele suletud Paldiski linnas, oli Nõukogude aastakümnete jooksul unarusse jäetud, halvasti hooldatud ja puuduliku järelevalvega. Palju aastaid töötas muuseumi hooldajana alkoholilembene isik, kes võimaldas mõnegi objekti äraviimist muuseumile ligi pääsenud ebaausate kodanike poolt.

Kui Teise maailmasõja puhkedes viidi tsiviilelanikud seoses baaside lepingu täitmisega Paldiskist välja, seisis Adamsoni perekond küsimuse ees, mida teha kunstniku loominguga. Pärnu muuseumi direktor Elsbet Parek võttis kaks vagunitäit kunstniku töid enda hoole alla ning Pärnu muuseumis avati Amandus Adamsoni saal. Kahjuks sai Pärnu Linnamuuseum 1944. aastal Pärnu pommitamisel pihta ja koos hoonega hävis ka hulk Adamsoni töid.²⁷

Kõik artefaktid, mille kunstniku lesk ja kodumaale jäänud tütar müüsid Eesti kunstimuuseumidele, on dokumenteeritud ja muuseumide kollektsioonides säilinud. Iseseisvuse taastudes külastas oma isakodu korduvalt ja oli ka Eesti Kunstimuuseumiga kontaktis 1944. aastal Rootsi emigreerunud kunstniku noorim järeltulija, tütar Maria Maddalena Carlsson, ent ka temal puudus ülevaade kaduma läinud teostest ja dokumentidest. 2005. aastal kinkis ta suveateljee maja Eesti riigile ning sellest sai Harjumaa Muuseumi filiaal.

Pronksivalu meistri signatuur. Foto: Eero Kangor, Tallinna Linna Planeerimise Ameti muinsuskaitse osakond

Samuti puuduvad täpsed andmed, kes tegelikult hauakaunistuse reljeefid Saaremaa dolomiidist välja raius, kas töö teostas L. Pruuli ise või kasutas ta alltöövõttu. Võimalik, et abitööjõuna kasutati Riigi Kunsttööstuskooli õpilasi. Sellekohane märge esineb 1931. aasta algul seoses sarkofaagi avamise laialdase kajastamisega ajakirjanduses.²⁸ Kuna hauakaunistuse kirstuosale baroksetes voltides laotatud pronksist panused kannavad valaja signatuuri „J. Mittus valaja 1931. a.“, teame täna, et pronkspanused valas tuntud

²⁴ Samas.

²⁵ Samas, l. 4.

²⁶ Samas, l. 9.

²⁷ https://et.wikipedia.org/wiki/Amandus_Adamson

²⁸ Sarkofaagi avamine piiskop Platoni haul. Esmaspäev: piltidega nädalaleht, 19.01.1931; Pidulik avamine Issandamuutmise peakirikus. – Vaba Maa, 20.01.1931.

Tallinna metallivalu meister M. J. Mittus, kelle Vabriku tänava töökoja kvaliteetset pronksivalu kasutas korduvalt näiteks Ferdi Sannamees, aga ka teised eesti skulptorid. Mittuse valutöid oli 1920ndail aastail tellinud ka Amandus Adamson.²⁹

Piiskop Platoni hauakaunistuse (sarkofaagi) avamine Tallinna Issanda Muutmise peakirikus korraldati ülima pidulikkusega. Kuna piiskopi surmapäev, 14. jaanuar langes 1931. aastal äripäevale, otsustati „toimetada hauakaunistuse piduliku pühitsemise pühapäeval 18. jaanuaril“. Samuti teatab Sinodi sekretär Eller oma ringkirjas praostitele „Kõrgestipühitsetud Isa Mitropoliidi korraldusel“, et Sinod on otsustanud paluda pühitsemisest osa võtma praoste ja teisi vaimulikke ning kirikutegelasi, pidada 18. jaanuaril ka teistes kirikutes pidulikud jumalateenistused piiskopi mälestuseks, korraldada korjandus ehituskulude katteks ja saata kogutud raha kohe Sinodi.³⁰ Metropoliit Aleksandri allkirjaga kutsed saadeti ka ajalehtede toimetustele ja Eesti Vabariigi valitsusele.³¹ Kuivõrd oluliseks pidas Eesti vaimulikond mälestusüritusest osavõttu, võib järeldada näiteks Saare- ja Muhumaa apostlik-õigeusu koguduste praosti kirjast Sinodile 14.01.1931 Kuressaarest. Ta vabandab oma praostkonna vaimulike eest, kes ei saa sõita kooliõpetaja teenistuskohustuste ning raskete teeolude tõttu: „Südame, meele ja mõttega tunneme kõik kaasa ühisele asjale ning saadame omad ärdad palved Taeva Isa poole õndsas usukannataja igavese rahu eest. Igavene mälestus.“³²

18. jaanuar 1931 kujuneski üldrahvalikuks mälestusürituseks, mida ajakirjandus laialdaselt kajastas. Kahjuks ei ole 1931. aasta ajakirjanduses ilmunud kajastustes mainitud Amandus Adamsoni kavandeid. Sarkofaagi autorina esineb juba 1930. aasta sügisest kõikjal ajakirjanduses Leonhard Pruul.³³

Sarkofaagi avamine Issanda Muutmise peakirikus toimus väerika pidulikkusega. Jumalateenistust pidasid metropoliit Alaksander, ülempreester Nikolai Päts ja rida teisi vaimulikke. Teenistusel osalesid piiskop Platoni koolivennad vaimulikest õppeasutustest. Nagu tavaks nii väarikatel mälestusüritustel, seisid sarkofaagi juures auvalves Eesti üliõpilaskorporatsioonide esindajad.³⁴

Täna on nii piiskop Platoni ausammas Tallinna Issanda Muutmise kiriku õuel kui tema hauakaunistus, mis kaunilt harmoneerub 18. sajandi teisel aastakümnel loodud barokse ikonostaasiga, Eesti apostlik-õigeusu kirikute kõige tähelepanuväärsemaid mälestisi.

Usun, et nii piiskopi büst mälestussambal kui ka tema hauakaunistuse algne ideelahendus kuuluvad Amandus Adamsonile, ent tuleb väärtustada ka Leonhard Pruuli tööd sarkofaagi teostamisel. See oli tänaseks juba peaaegu unustusehõlma vajunud skulptori elu suurimaid töid ja ilmselt ka suurimaid teostumisi.

²⁹ Seal kus valatakse inimesi pronksi. – Päevaleht, 21.03.1930; J. Mittuse töökoja kuulutus esines ajakirjanduses korduvalt, vt. nt. Tallinna Teataja, 11.04.1936, l. 8 jm.

³⁰ RA, ERA.1655.3.350, l. 33.

³¹ Samas, l. 24–30.

³² Samas, l. 22.

³³ Sarkofaag piiskop Platoni hauale. – Sakala, 07.10.1930; Piiskop Platoni sarkofaag avati. – Postimees, 19.01.1931; Pidulik avamine Issandamuutmise peakirikus. – Vaba Maa, 20.01.1931 jm.

³⁴ Pidulik avamine Issandamuutmise peakirikus. – Vaba Maa, 20.01.1931 jt.